

WATER- EN VUURHUIZEN

TE 's-HERTOGENBOSCH

DE WATER- EN VUURHUIZEN

van

's-HERTOGENBOSCH

Bijeengebracht en beschreven

door Henk Bruggeman

's-Hertogenbosch, februari 1999

1. INHOUDSOPGAVE

1.	Inhoudsopgave.....	1
2.	1906 - Een foto van een bezorger van tonnetjes water	2
3.	De water- en vuurhuizen van 's-Hertogenbosch	3
4.	Pentekening van "B E T", de eigenaresse van een water- en vuurwinkeltje	10
5.	Een beschrijving van het interieur van een water- en vuurhuis	11
6.	Een foto van een water- en vuurvrouw	15
7.	De prijzen en omschrijvingen van de handelswaar in de vakken en schappen van een water- en vuurwinkeltje	16
8.	1942 - Sint Antoniestraat - Buurtwinkel.....	24
9.	Namen en adressen van eigenaars van water- en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch uit diverse jaren - deel 1	26
10.	1931 - Windmolenbergstraat - Buurtwinkel.....	39
11.	Namen en adressen van eigenaars van water- en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch uit diverse jaren - deel 2	40
12.	Bronvermelding	48

2. 1906 - Een foto van een bezorger van tonnetjes water.

Poseren voor de fotograaf bij de kweekschool op de Veemarkt (Kardinaal van Rossumplein). Ook de man met de kar heeft er de tijd voor genomen. Hij is bezorger van tonnetjes warm water. Ze zullen nu wel leeg zijn. Want om koud water af te leveren bij de klanten daar heeft de "*waschvrouw*" niets aan.

---

3. DE WATER EN VUURHUIZEN VAN 's-HERTOGENBOSCH

Weinigen onder ons zullen ze nog gekend hebben, want ze zijn al vele jaren geleden uit het straatbeeld verdwenen.

Oudere stadgenoten willen nog wel eens de uitdrukking gebruiken:

"Het is daar net een water- en vuurhuis".

Ze bedoelen dan, dat in de betreffende winkel de nadruk meer gelegd wordt op gezelligheid, praten en nieuwtjes uitwisselen, dan op het tempo waarmee de aanwezige klanten geholpen worden.

Met dit gezegde raken we toch - ofschoon dat niet het hoofddoel was van deze bedrijfjes - het sociale aspect dat zij hadden in die jaren.

Wat nu aangeduid wordt met het begrip "Informatie-/Wijkcentrum", waar men adviezen en raadgevingen kan inwinnen met betrekking tot het oplossen van problemen, in vroeger tijden was dat een nevenfunctie voor de water- en vuurhuizen.

Niet alleen de laatste nieuwtjes uit stad en streek waren hier te vernemen, maar het was ook een onbezoldigde taak van de eigenaars van deze bedrijfjes om op verzoek van hun afnemers eens te polsen bij de daarvoor in aanmerking komende klanten in hun winkel wie er een oplossing kende voor het aangeroeide probleem of wie er eigenlijk het fijne van wist. Vooral in de volksbuurten leefde men met elkanders vreugde en verdriet mee. Bij tegenslag werd er dikwijls juist vanuit deze ontmoetingsplaatsen hulp geboden. Het kwam voort uit het sociale gevoel, dat vooral in deze gemeenschappen sterk leefde.

Naast hun eigen handel vervulden deze neringdoenden ook een bemiddelende taak bij de verkoop en/of ruiling van overtollige huisraad en kleding van hun klanten.

Een andere bijkomstigheid (van dit sociale aspect van de water- en vuurhuizen) was dat zij een plek waren waar de bewoners hun verhaal kwijt konden.

Het zal er niet alleen druk zijn geweest maar ook gezellig. En gebrek aan "praat" zal er wel niet geweest zijn met al die vrouwen, die daar op gezette tijden warm water kwamen halen voor allerlei huishoudelijke bezigheden. Dit laatste varieerde van het "optappen" van de koffie tot warm water halen voor de wekelijkse wasbeurt van hun kroost.

Het optappen geschiedde door thuis wat gemalen koffie in de pot te doen om er volgens in het water- en vuurhuis warm water bij te laten gieten. Er waren ook neringdoenden die het produkt koffie (eventueel aangevuld met andere produkten) in hun, soms bescheiden assortiment, hadden opgenomen.

Thuis werd dan de uitgebreide ceremonie van het doorschenken gedaan. De deksel van de koffiepot werd in omgekeerde toestand zo lang volgeschonken met de dikke brij uit de tuit van de koffiepot, tot er eindelijk koffie tevoorschijn kwam, goed voor een heerlijk "bèkske". Overigens werd de dikke brij daarna niet weggegooid, maar als de deksel vol was weer terug gedaan in de pot. Om de dikke brij wat vlotter door de tuit te laten lopen, werd er met enige kracht door middel van de deksel op deze tuit geslagen. Het gevolg hiervan was wel, dat er weinig koffiepotten waren, waarvan het emaille niet beschadigd was. Deze kleine neringdoenden hadden al heel vroeg hun

deuren open en pas laat in de avond gingen ze weer dicht.

De werktijden bij de verschillende bedrijven in onze stad en ook evenzeer in deze winkeltjes waren anders als nu.

Bij vele van de water- en vuurwinkeltjes ging 's-morgens om 6 uur de knip van de deur; maar dan was de eigenaar soms al meer dan een uur bezig met het opstoken van de waterketel.

Andere dagelijks terugkerende rituelen (naast het water halen voor de koffie) waren het bakje warm water voor de heer des huizes om zich te scheren; de kan met warm water voor de afwas en in de winterdag de vulling voor de bedkruik.

Warm water om zichzelf te wassen (als men dit al deed) werd meestal beperkt tot de zaterdagavond, eveneens het tijdstip van schoon ondergoed. Op andere dagen had men, zowel in de zomer als in andere jaargetijden, voor deze handeling een emmer met koud water klaar staan in de kamer of in de keuken. Maar men ging ook wel naar de pomp die in de straat of op een plein aanwezig was.

Een goed voorbeeld hiervan was de pomp nabij een café in de voormalige Hooge Nieuwstraat. Het was daar in die jaren een komen en gaan van de huisvrouwen met hun emmers en bakjes om water te halen voor het complete oeuvre van hun huishouden; inclusief het schrobben van de stoep en het doorspoelen van de "*Beste Kamer*". De taak van de pomp was het leveren van water aan de gezinnen in deze straat, als bijkomstigheid (of omgekeerd) droeg het er ook toe bij, dat het daar een ontmoetingsplek werd om nieuwtjes uit te wisselen over familie en buurtgenoten.

Iets geheel anders met betrekking tot de water- en vuurhuizen was, dat zij in het bezit waren van een klok, die al of niet de juiste tijd aangaf.

Vele Bosschenaren waren inzake de juiste tijd toen georienteerd op het spelen en slaan van de toren-uurwerken van de Sint Jan of het stadhuis. Helaas was deze tijd niet altijd even goed te horen of te zien vanuit alle bossche huizen.

Een topdag in de verkoop van warm water was ongetwijfeld de wekelijkse wasdag. Op deze dag had men nogal wat warm water nodig om het wasgoed alle behandelingen te doen ondergaan. De eigenaren van de water- en vuurhuizen (vooral zij die gespecialiseerd waren in waswater) waren dikwijls 's-morgens om 4 uur al in touw.

In de volksbuurten gebeurden al deze wasbehandelingen van spoelen tot schrobben in de openlucht op een bepaalde plaats in de straat of op het plein. De huizen waren zo klein, dat daarvoor binnen geen plaats was.

Er werd dan warm water gehaald in blauw/grijze emaille emmers die voorzien waren van een deksel waarop een knop met gaten bevestigd was om de stoom van het warme water af te blazen. Om de handen tegen deze hete stoom te beschermen, bedekte men ze op de een of andere vernuftige manier met een "*Schotteldoek*".

Voor het wassen werd gebruik gemaakt van een wastobbe, die met de noodzakelijke houten stamper ook gehuurd kon worden. Rond 1920 was het onder meer dhr. Meijdam, die op de hoek Beurdschestraat/Weversplaats woonde, die deze houten tonnen verhuurde voor 10 ct per wasdag. Beide artikelen kon men bij hem ook kopen.

De samenwerking tussen de verschillende huisvrouwen op zo'n wasdag was dikwijls

---

zo eensgezind, dat men het benodigde materiaal als wasketels - teilen - tobben - schrobplanken - etcetera, ook wel uitleende aan elkaar. Bovendien hielp men elkaar met het dragen van de volle teilen water vanaf de pomp naar de "*Wasplaats*".

Bij het verzamelen van de benodigde gegevens over dit onderwerp zijn we met name bij de geraadpleegde volks-tellingen van 1814 en 1822 een aantal malen de beroepen tegengekomen van "*Waschter*" alsmede "*Waschvrouw*".

Min of meer concentreerden zich deze beroepen in de omgeving van de diverse kazernes die in onze stad aanwezig waren.

Velen van hen woonden in of op

Tolbrugstraat
Sint Jacobskerkhof
Weversplaats.

Eveneens opvallend is het, dat vele "*Waschvrouwen*" hun domicilie in hetzelfde woonhuis hadden. Zo was er bij de genoemde volks-tellingen een viertal "*Waschvrouwen*" woonachtig in het huis gelegen aan de Tolbrugstraat 296.

Een ander daarmee verband houdend verschijnsel was, dat een inwonende man in deze samenleving veelal een gepensioneerd militair was met een lagere rang.

Het zou interessant zijn te onderzoeken om welke redenen deze vrouwen in onze stad terecht zijn gekomen. Zouden ze ooit met de militairen die in deze kazernes gelegerd waren van elders zijn meegetrokken? Niet onmogelijk, want ze zijn voor een groot gedeelte afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden. (Het tegenwoordige België).

Als plaats van herkomst worden onder meer genoemd de steden

Diest en Luyx. Bij kleinere plaatsen wordt ook de provincie vernoemd. Bijvoorbeeld gelegen in de Provincie Namur; Luxembourg.

Los van dit militair gebeuren is het beroep van wasvrouw nog lang in zwang gebleven. Tot in de jaren 1950/1955 kwam je ze nog tegen in de huizen van de welgestelde bewoners voor wie zij de was deden. Het gebeurde ook, dat de echtgenoot van de wasvrouw de mand met inhoud op ging halen. Wanneer zijn vrouw de was gedaan had (al of niet gestreken) bracht de man deze wasmand weer op de plaats van bestemming.

Terug naar de klanten van de water- en vuurhuizen waarover we nog kunnen melden, dat de beter gesitueerden het halen van de gevulde emmers met warm water over lieten aan hun dienstmeisjes. Zij waren duidelijk te onderscheiden door hun keurig uniform met de witte gesteven schort.

Het was echter ook mogelijk om een bestelling te plaatsen in deze winkels betreffende water. Het werd dan op het afgesproken uur in tonnetjes bij de klant thuis bezorgd tegen een betaling van plus minus 3 cent per eenheid (zo rond het jaar 1900).

Het vervoer van dit warme water gebeurde met een speciale handkar. Dit vervoermiddel was voorzien van een halfronde bodem waarop de tonnetjes horizontaal vervoerd werden. De tonnetjes waren voorzien van een houten stop, ter

plaatse trok de bezorger de stop eruit en goot het warme water in de gereedstaande wastobbe of emmers. Om zich enigszins te beschermen tegen de hitte die deze vaatjes uitstraalden droeg hij een sloof van leder.

Ook vrijdags wanneer alles in huis een goede beurt kreeg was er bij de water- en vuurhuizen een extra omzet aan warm water.

In de winterperiode was de verkoop van warm water beduidend minder. In vrijwel alle gezinnen had men dan de mogelijkheid om ketels gevuld met water te plaatsen op de brandende kachels. Op de brabantse platte buiskachel, een duveltje of het keukenfornuis werd het water dan aan de kook gebracht en/of gehouden.

Het is begrijpelijk, dat juist in zo'n periode van omzetverlies de koopmansgeest van onze bossche water- en vuurverkopers op zoek ging naar andere bronnen van inkomsten door uitbreiding van het assortiment.

Eèn der meest voor de hand liggende was de verkoop van "gloeiende slofkens" afkomstig uit het vuur onder de grote waterketel. Een kooltje werd dan door middel van een vuurschop eruit getild en in een langwerpige of vierkant aardewerken of ijzeren bakje gelegd (een test) en vervolgens goed ingelegd. Dit was een methode waarbij het gloeiende kooltje niet alleen in de as werd gelegd, maar ook met as afkomstig uit de aslade werd toegedekt. Dit had het voordeel, dat de tijdsduur dat het kooltje de functie van warmtebron moest vervullen verlengd werd. Vervolgens werd de test in een stoof geplaatst; een vierkant houten kistje met een aantal gaten aan de bovenzijde en aan èèn zijde open. Deze stoven dienden als verwarming voor de voeten. Ze werden niet alleen thuis gebruikt maar ook op de markten en in de kerken. De Sint Jan had in vroegere tijden nog een speciaal stovenkamertje van waaruit de stoelenzetters deze stoven met kooltjes verhuurden aan de kerkgangers. Een stoof met 2 slofjes kostte rond 1900 zo'n 6 cent.

De vuurkooltjes werden ook gekocht door bepaalde categorieën ambachtslieden. Met name noemen we hier de smeden voor hun smidsvuur en de kleermakers voor hun persijzer. Overigens zullen zij waarschijnlijk niet voor een geweldige omzetverbetering hebben gezorgd.

Hoewel de naam "water en vuurhuis" niet alleen algemeen ingeburgerd was maar ook een onderdeel vormde van de maatschappelijke samenleving, moeten we toch reëel zijn om te zeggen, dat de beide hier verkochte produkten - WATER en VUUR - in welke omzet dan ook géén goudmijntje waren.

De meeste ondernemers streefden er daarom naar om het assortiment van hun winkeltjes steeds verder uit te breiden met artikelen die men zowel dagelijks als op gezette tijden nodig had in de gezinnen. Het ging in deze handel niet zozeer meer om de verkoop van water en vuur, maar meer om wat de klanten er bij kochten. Voor de klanten van deze water- en vuurhuizen was het voordeel hiervan, dat ze op èèn plek bijna al hun dagelijkse boodschappen konden doen. Bovendien waren de meeste artikelen in zeer kleine hoeveelheden te koop en indien nodig zelfs op de "lat" te schrijven.

Deze "moderne" uitvoering van de water- en vuurhuizen die na verloop van tijd ontstonden waren natuurlijk geen "Buurtsupers". Dat kon eenvoudig ook niet, want de ruimte die

men tot zijn beschikking had was dikwijls zeer beperkt. Ook in financiële zin had men

zijn beperkingen zowel in de uitbreiding van het assortiment als in de aanwezige hoeveelheden in deze winkels.

Toch kon men in de meeste van deze winkeltjes, na een aarzelend begin, èèn of meerdere schepjes gemalen koffie kopen. Dit laatste afhankelijk van de grootte van de meegebrachte koffiepot (en de inhoud van de huishoudbeurs).

Maar al vrij snel vulden ook andere artikelen de schappen:

*zachte zeep, zeepoeder, chloor, bleekwater, blauwsel,
soda, zout,
peper, mosterd, azijn, kruidnagel, nootmuskaat,
suiker, room (melk),
sajetgaren en naalden om sokken te stoppen,
schuurzand, Brussels aarde,
kachelpoets om de kachel te potloden, lucifers,
schrijfpapier, enveloppen en soms zelfs inkt en kroontjespennen.*

In de winterperiode beschikte men over:

aanmaakhout, turf, eierkolen, briketten.

Wanneer na de komst van het "mijngas" de water- en vuurhuizen hun eigenlijke functie verliezen, kiezen velen een eigen weg in de handel en breiden zij, afhankelijk van hun keuze, het assortiment nog verder uit met onder andere:

*aardappelen, groenten, fruit, vis, mosselen,
vleeswaren,
thee,
beschuit,
chocolade, suikerwerken,
koeksoorten,
petroleum.*

Een andere bron van inkomsten was het snoepgoed, dat bij de ene winkel in glazen potten en bij de andere in een soort lade die afgedekt was met een glasplaat ten toon werd gesteld aan de jeugdige klanten.

Voor een halve of een hele cent konden zij dan hun keus maken.

Onder de namen van het snoepgoed die mij werden genoemd, de volgende:

*ulevellen,
zoethout,
jodenvet,
anijsbabbels ofwel sèpbabbels
salmiak,
dropveter om "sèpwater in un flèske" te maken.*

Bij sommigen werd er ook sterke drank verkocht, legaal of illegaal. Men had de mogelijkheid het ter plaatse te nuttigen of om het mee naar huis te nemen in verband met bijvoorbeeld een verjaardag of een communiefeest.

Het inkomen van de ondernemers van deze water- en vuurhuizen was natuurlijk ook mede afhankelijk van een aantal factoren waarvan we noemen:

Het zakelijk inzicht, dat zij bezaten.

Een goede inkoop en het lef om uit te breiden, zowel in de ruimte als in de aard van de artikelen.

Ook de ligging van de winkel was belangrijk. Zo hadden de neringdoenden b.v. in de Hinthamerstraat (van ouds een buurt met gegoede families) een betere boterham als hun collega's in de volksbuurten.

In onze stad kan men het zo mooi zeggen; "zijn winkel ligt goed in de loop". De klanten willen persé daar hun boodschappen doen. Zo was er in èèn der zijstraten van de Hinthamerstraat een water- en vuurhuis, dat zijn interieur en zijn assortiment al zeer snel aangepast had aan de gewijzigde omstandigheden. Bovendien hadden ze het geluk, dat de schippers, die met hun boten afmeerden aan de Kanaaldijk voor het schutten in de sluis stevast bij hen de inkopen deden. Ze vaarden er wel bij!

Er waren ook eigenaars van water- en vuurhuizen, die door middel van een uithangbord kenbaar maakten, dat men er ook voor andere diensten terecht kon.

*Plukken van kippen,
Villen van konijnen,
Schoorsteenvegen,
Hand- en spandiensten etc.*

Vele eigenaars beschouwden hun winkeltje ook als een appeltje voor de dorst bij het ouder worden; een soort oudendagvoorziening. Werde de ondernemer te oud om zijn beroep uit te oefenen, dan verkocht hij zijn handel met de klandizie aan een opvolger.

Voor omzetvergroting werden er door ondernemers ook wel bedrijfjes opgekocht. Zo rond 1900 werd er voor een redelijk rendabel water- en vuurhuis een bedrag van fl. 300,- betaald. Zo'n bedrag werd dan wekelijks of maandelijks of in nog grotere periodes afbetaald.

In 's-Hertogenbosch was er in 1853 al een particulier bedrijf opgericht voor de levering van gas. Men had daartoe ook een vergunning verkregen. In 1887 werd de Gemeentelijke Gasfabriek opgericht. Dit betekende, dat het tijdperk van de bossche water- en vuurhuizen aan het aflopen was.

Toch blijven sommige van deze winkeltjes tot aan het begin van de 20-er jaren van deze eeuw hun warm-waterverkoop in stand houden; deels als service, deels als een

---

soort klantenbinding. Vooral in de volksbuurten, waar de eigenaren van de daar aanwezige

woningen niet stonden te trappelen om hun huizen op het gasnet aan te sluiten, wisten zij zich nog lang te handhaven.

Toch werd langzamerhand hun aantal steeds minder en verdwenen ze meer en meer uit het straatbeeld.

Bij de neringdoenden van de voormalige water- en vuurhuizen zocht men het ook steeds meer in een zekere specialisatie. We zien de buurtwinkel in koloniale waren; in groente, fruit en aardappelen; in vis, mosselen; de snoepwinkeltjes; in huishoudelijke artikelen, noem maar op.

Sommige neringdoenden uit de warmwaterbranche stapten over op een café, weer anderen proberen hun geluk in een totaal andere bedrijfstak.

Voor wie het ondanks alle inspanning niet lukte in de handel, stapte eruit en koos een ander beroep.

---

4. Pentekening van "B E T", de eigenaresse van een water- en vuurwinkeltje.

"Bet" van het water- en vuurwinkeltje uit de streekroman "Sjengske" van Sjesco Orenz.

5. EEN BESCHRIJVING VAN HET INTERIEUR VAN EEN WATER - EN VUURHUIS

Het mag dan vreemd klinken, maar in het stadsarchief van 's-Hertogenbosch is geen enkele foto voorhanden of een bouwtekening te vinden omtrent èèn van de vele water- en vuurhuizen die onze stad ooit gekend heeft.

Voor hetzelfde probleem zag zich in de jaren zeventig ook geplaatst dhr. Roelands, toen hij bezig was met de publikatie van een aantal krantenartikelen over de rijke geschiedenis van de stad 's-Hertogenbosch.

Omdat het hem ondanks alle moeite niet lukte een afbeelding te vinden over dit onderwerp, wendde hij zich uiteindelijk tot de tekenaar/ontwerper van de Efteling, dhr. Anton Pieck. Deze bleek in zijn collectie een tekening te hebben van een water- en vuurhuis welke hij ooit vervaardigd had. Het was echter een gezicht getekend vanaf een pleintje naar de binnenzijde van zo'n water- en vuurhuis.

Toch lukte het om aan de hand van deze afbeelding en met steun van oudere Bosschenaren, die deze water- en vuurhuizen zélf of uit verhalen gekend hebben, een bossche prent te maken.

Het was dhr. C. Duin, die zich aan de arbeid zette om een fraaie interieurtekening te maken van zo'n water- en vuurhuis.

Dit ontwerp siert de omslag van dit boekje.

Hoewel in 's-Hertogenbosch in het algemeen genomen de naam "*water- en vuurhuis*" werd gebruikt, komen we ook de benaming "*Water- en vuurnering*" tegen in sommige officiële stukken.

In de Kempen werd nogal eens de benaming "*Water- en Vuurwinkeltje*" gebruikt, terwijl in Amsterdam/Volendam de naam "*Waterstokerij*" veelvuldig gebruikt werd.

We kunnen gevoelig aannemen, dat er in de verschillende bedrijfjes van deze ondernemingstak een grote verscheidenheid aan apparatuur was. Toch hadden ze eigenlijk allemaal hetzelfde doel: het verwarmen van water. Goed verwarmd water had zo'n temperatuur van 80 graden Celsius. De bijzondere sfeer die in zo'n winkeltje heerste en waarover iedere keer gerept werd, werd niet alleen bepaald door dit vuur maar mede door de geur van de daar aanwezige grutterswaren en kruiden.

Het winkeltje waar deze handel gedreven werd was over het algemeen genomen klein van afmeting. Soms beschikte men voor de verkoop van het warme water over een aparte ruimte, al dan niet los staand van het winkel/woonhuis.

Of men nu over een aparte ruimte beschikte voor de verwarming van de waterketel, dan wel dat dit gebeurde in de winkel, de opstelling van de apparatuur was ofwel tegen de achterwand van het lokaal, of in een der hoeken van deze achterwand.

Het hoofdbestanddeel werd gevormd door een hele grote ketel die diende als waterreservoir. Deze ketel welke van ijzer of koper vervaardigd was stond op een bepaalde hoogte opgesteld. Een gemetselde halfronde muur onttrok de ketel aan het oog. Op gezette tijden

werd deze muur (evenals de overige muren) gewit en soms voorzien van een geteerde

zwarte lambrizing. Bij uitzondering werd hier tegelwerk aangebracht. De vloer rond de

muur bij de waterketel was een verzamelplaats van kakkerlakken. Dit werd veroorzaakt door de hitte van het stoken, de daar aanwezige turf en de vochtige vloer. Dit laatste was een gevolg van het knoeien van water bij het tappen. Overigens vormden deze kakkerlakken geen enkel probleem. Op gezette tijden werden ze bijeen geschaard en verdwenen ze in het stookgat.

De eerder besproken gemetselde muur was niet tot aan het plafond opgetrokken. Er bleef tussen beide een bepaalde ruimte vrij. Via deze ruimte was de mogelijkheid aanwezig om de ketel bij te vullen en daardoor de waterinhoud op peil te houden. De eigenaar van het water- en vuurhuis plaatste daartoe een trapje of een leertje tegen de halfronde muur en vulde de voorraad water door middel van een emmer of een ander hulpmiddel weer aan.

Aan de onderzijde van de muur (onder de ketel) waren de stookgaten. Afhankelijk van de grootte van de ketel wel tot 4 stuks toe.

Mocht dit technisch niet mogelijk zijn, dan werden de stookgaten verplaatst naar b.v. de langs de winkel lopende gang of aan de achterzijde van het huis onder een afdak.

Deze stookgaten waren gemetseld van engelse brandstenen en voorzien van ijzeren roosters. Hierop werd het vuur gaande gehouden om het water in de ketel op temperatuur te brengen en te houden.

Ter hoogte van de onderkant van de ketel was of waren door de muur heen één of twee kranen van koper aangebracht waarmee het water uit de ketel getapt kon worden.

In de betreffende muur was ook het asgat aanwezig, soms voorzien van een ijzeren deur.

De wat meer luxe uitvoeringen van deze ketels beschikten over een peilglas waaraan de stand van het aanwezige water was af te lezen.

Men probeerde het geheel zodanig te construeren dat het aansloot op een bestaand rookkanaal. Was dit er niet, dan werd er met behulp van buizen uit asbest vervaardigd aan de buitenzijde van het winkel/woonhuis een afvoer kanaal gefabriceerd.

Het bijvullen van de ketel was soms een zeer primitief gedoe.

Eerst moesten de planken, waarmee de ketel afgedekt was, verwijderd worden, alvorens er met behulp van bv een emmertje bijgevuld kon worden. Er schijnen ook constructies geweest te zijn, waarbij men de deksel een weinig open kon schuiven om vervolgens het water via een trechter, met gebruikmaking van een waterkan, erin te gieten. Gezien de afmetingen en de inhoud van sommige van deze waterketels (1000 liter) was dit een zwaar werkje en werd dan ook meestal gedaan door de heer des huizes. Deze grote ketels werden voornamelijk in die water- en vuurhuizen gebruikt welke gespecialiseerd waren in het verkopen en bezorgen van waswater. In onze stad was bijvoorbeeld Van Dartel aan de Beurdschestraat 17 in het bezit van zo'n ketel. De ketel in het water- en vuurhuis van de familie Burgerhof-v.d. Hoeven aan de Weversplaats 36 was aanmerkelijk kleiner. Hij zou een 80 cm hoog zijn geweest met een doorsnede van ongeveer 90 cm. Hij moet een inhoud aan water hebben gehad van zo'n 100 liter. Inclusief het gemetselde onderstuk waar hij op rustte (en waarin ook het

stookgat en de aslade was) bedroeg de totale hoogte plus minus 1,50 meter. De ketel was afgedekt met een rond houten deksel wat zonder al te veel problemen bij het bijvullen verwijderd kon worden.

Tot de verdere attributen die we aantreffen in de verschillende water- en vuurhuizen behoorden onder meer de vuurtang. Deze werd gebruikt bij de verkoop van slofjes om ze hiermee uit de vuurmond te halen. Daarnaast troffen we nog een pook aan voor het oprakelen van het vuur alsmede een schop bestemd voor het afvoeren van het as onder de

roosters. Deze werd tevens gebruikt voor het inleggen van een slofke.

In de nabijheid van de ketel lag ook de voorraad turf, hout en briketten om het vuur brandende te houden. Door de uitbreiding van het te verkopen assortiment in deze winkeltjes verdween deze stookvoorraad nog wel eens naar een plaatsje aan de achterzijde van het pand.

Uiteraard waren er ook eenvoudiger uitvoeringen aanwezig in de verschillende water- en vuurhuizen.

Zo waren er ketels die aan een soort ketting boven het vuur hingen en waaruit dan het water bestemd voor de verkoop door middel van een grote lepel geschept werd. Het vuur werd vrij laag bij de grond brandende gehouden. Deze vuurhaard bevond zich dan binnen een soort rand van gemetselde stenen. Het doet denken aan een open smidsvuur. Deze manier van verwarmen en verkopen van water schijnt in onze stad niet gebruikelijk te zijn geweest.

In latere jaren werden deze toch enigszins kolossale uitvoeringen voor de warm-waterlevering vervangen door kolenkachels, waarop dan een aantal ketels met water werden geplaatst voor de verkoop. Werde de winkel voor deze handel toch te klein dan was het bouwen van een berging, die aan het winkel/woonhuis grensde, èèn van de mogelijkheden. Bleek ook dat niet mogelijk, dan stootte men deze bron van inkomsten af en ging men zich specialiseren in "*Komeneisch Waren*" (zie bldz. 35)

Omtrent de aankleding en de inrichting van de water- en vuurwinkeltjes in de aanloopperiode naar de kleine buurtwinkel, hebben we informatie ingewonnen bij het Documentatie-centrum van het Openlucht Museum te Arnhem.

In de meeste gevallen bestond de winkelvloer uit graniet. Het grote middenvak was dan lichtgrijs met tegen de muren een donkere band van hetzelfde materiaal van zo'n 15 à 20 cm breed welke dan met de plint èèn geheel vormde. Een meer eenvoudige uitvoering was een vloer van plavuizen.

De muren werden in de meeste gevallen gewit al dan niet in combinatie met een lambrizing in de kleuren zwart of grijs/blauw.

Zowel de muren in de winkel als de pui aan de straatzijde waren veelal behangen met emaille reclameborden over produkten die in de winkel verkrijgbaar waren.

Hoewel de winkeldeur voorzien was van een "winkelbel" was er dikwijls ook een raampje aanwezig in de tussenmuur van woonkamer en winkel. Hierdoor kon men zien wie er binnenkwam in de winkel en of meer hulp gewenst was.

Er stond een toonbank - geveerd en soms voorzien van een marmeren blad - waarop een weegschaal met de benodigde koperen gewichten. Er stonden nog meer attributen op. Zoals de koffiemolen die met de hand bediend moest worden om de bonen te malen. In de nabijheid hiervan lag het "*lootje*". Dat was een soort metalen kokertje;

onder en boven open, voorzien van een oortje, aan de binnenzijde door middel van een ijzeren plaatje verdeeld in twee ongelijke delen. Hiermee werd de gemalen koffie geschept uit het bakje van de koffiemolen om deze te deponeren in de koffiepote en vervolgens deze pot op te tappen met heet water. Afhankelijk welke zijde men van het loetje gebruikte was de prijs 2 cent of 5 cent. (1900).
Ook opgesteld stond de melkkoker, die afgeschermd was met een deksel voorzien van gaatjes. In deze melkkan stond dan een kleine scheplepel welke gebruikt werd voor een

scheutje room in de koffiekkan. Soms was er ook nog plaats voor een pot haring of rolmopsen.

Tegen de muren de wandrekken met de kleine en grote schappen.

Daaronder de grotere bakken. De meest gebruikte verfkleuren die men aantrof moeten de kleuren geel en blauw geweest zijn.

Op de winkelvloer stonden opgesteld de tonnetjes met groene zeep; de zakken met erwten en bonen, etc.

In grote verscheidenheid waren ook de bruine builen aanwezig. Gesorteerd in afmetingen hingen ze, met een touwtje tot een bundeltje gemaakt, aan een koperen stang boven de toonbank.

Wanneer men daarvoor de ruimte had, was er ook een kleine etalage die van de winkel gescheiden werd door lage schuif- of draaideurtjes.

Niet alleen vanwege de zon maar ook als teken dat de winkel gesloten was werd er gebruik gemaakt van Lancaster rolgordijnen.

Deze konden kennelijk maar in twee kleuren geleverd worden: crème en blauw. De onderzijde was altijd voorzien van kleine stofbolletjes.

Winkelwagens, draagtassen, ze waren in die tijd nog niet bekend. Hoe werden de boodschappen dan meegenomen?

De bossche huismoeders hadden ook hiervoor een oplossing bedacht. De schort die zij door de week bijna altijd droegen werd bij de onderste zoom genomen en opgetild naar boven; in de dan gevormde draagzak werden de boodschappen geladen.

Ik heb niet alleen heel wat koffie gedronken bij het verzamelen van al deze gegevens op de daarvoor in aanmerking komende adressen, maar hij was vaak nog gratis ook. En daarvoor mijn hartelijke dank.

Rond 1900 zou dat anders zijn geweest.

De eigenaar van het water- en vuurhuis zou voor de bestelling van de koffie dan de volgende optelling hebben gemaakt:

Gemalen koffie.....	2 cent
Kokend water.....	1 cent
Room.....	1 cent

Totaal.....	4 cent

Maar dat was dan ook wel voor "*10 Kumkes Koffie*".

6. Een foto van een water- en vuurvrouw.

"WATER- EN VUURVROUW", 19e Eeuw, anoniem.

Eigendom: Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam.

Foto: Rijksmuseum te Amsterdam.

7. DE PRIJZEN EN OMSCHRIJVINGEN VAN DE HANDELSWAAR IN DE VAKKEN EN SCHAPPEN VAN EEN WATER- EN VUURWINKELTJE

Jaar 1841:

Een gefingeerde nieuwjaarsrekening opgesteld aan de hand van het verkoopboek van een winkelier. De genoteerde aankopen werden in de loop van een jaar door de betreffende klant gedaan.

Deze rekening werd ééns per jaar - 1 januari - aan de klant overhandigd.

Veelal werd aan het eindbedrag de tekst toegevoegd: "voor inrigting Huize".

theepot; suikerpot; 12 borden; 6 diepe borden; waterpot; 2 schalen en 1 bloemkoolschaal	fl. 4,40
6 stalen vorken en 6 tinnen lepels.....	fl. 2,20
2 doosjes om ratten te vergeven.....	fl. 0,50

Jaar 1870:

Nieuwjaarsrekening:

stoffer met kap	fl. 2,10
bezem.....	fl. 0,07
stoelenborstel	fl. 1,20
schoenborstel.....	fl. 0,60
schuimspaan.....	fl. 0,35
12 griffels.....	fl. 0,03
waschmand.....	fl. 2,50
strijkijzer.....	fl. 0,60
presenteerblad.....	fl. 1,60
vergiet.....	fl. 1,30
spons	fl. 0,80
luiwagen.....	fl. 1,70
zemenlap.....	fl. 0,35

Jaar 1841:

Een willekeurige bladzijde uit een huishoudboekje van het jaar 1841.

Uitgaven voor het huishouden:

1 pond koffiebonen	fl. 0,25
2 pond zout.....	fl. 0,18
boter	fl. 0,90
genever	fl. 0,20
2 kruiken bier	fl. 0,30
1 Matseluni brood (ongezuurd brood?)	fl. 0,16
8 chinas appels.....	fl. 0,88
6 Fransche brooden.....	fl. 0,65
2 tarwe brooden.....	fl. 0,32
beschuit	fl. 0,20
5 onzen soezen	fl. 0,70
eene taart.....	fl. 2,00
24 kadetjes brooden.....	fl. 0,60
bitter koekjes en banane gries	fl. 0,32
24 kadetjes brooden.....	fl. 0,60
1 pond tabak.....	fl. 1,20
wortelen	fl. 0,32
salade.....	fl. 0,30
amandelen en rosijnen.....	fl. 0,22
oly en azijn.....	fl. 0,28
mostaard	fl. 0,15
citroenen.....	fl. 0,09
2 kop aardappelen.....	fl. 0,26
vlees: biefstuk.....	fl. 1,55
vlees: kalfsvlees.....	fl. 1,37
vlees: 3 halve ponden en 1 ons.....	fl. 0,70

De meer luxe artikelen van het bovengenoemde lijstje uit een huishoudboekje waren ingekocht voor een feestelijke gelegenheid in het betreffende gezin.

Jammer, dat er geen namen van leveranciers genoemd worden in de geraadpleegde huishoudboekjes.

Zeker is, dat in die tijd de samenstelling van het assortiment afgestemd was op de naam van de winkel.

In een groentenwinkel werd uitsluitend groenten verkocht en geen andere produkten; dit gold evenzeer voor een broodwinkel, slagerij, tabakswinkel, etc.

Jaar 1850:

De meeste van de geraadpleegde huishoudboekjes hadden ook een rubriek "bijzondere uitgaven".

Uit het geraadpleegde huishoudboekje van het hier genoemde jaar noteerden we ondermeer:

Waschvrouwen:

voor het wasschen, mangelen, strijken en repareren.

per wasch:

fl. 1,35.....fl. 0,40.....fl. 0,90

fl. 1,80.....fl. 1,25

Stoppen van sokken.....fl. 0,25

"Nieuwe kousjes breijen"

wol .....fl. 1,55

breijloon .....fl. 0,70

Jaar 1870:**"Bijzondere uitgaven"**

"Stook"

5 mud cokes .....fl. 2,75

turf .....fl. 10,68

Waschgoed:

Manchetten.....fl. 0,48

overhemden .....fl. 6,10

boordjes.....fl. 1,16

kraagjes .....fl. 0,35

kindergoed .....fl. 0,29

Gezien de regelmatige vermelding van deze eenheden hebben we het vermoeden, dat de was in dit gezin werd uitbesteed.

De afrekening met de "Waschvrouw" gebeurde om de 4 weken.

Poulier:

Een geplukte kip .....fl. 1,00

Vischhandel:

Een snoek .....fl. 0,65

Wijnhandelaar:

Een Flesch Rhum .....fl. 1,35

Water en Vuurhuis:

Warm water voor drie baaden.....fl. 0,18

Kruidenier:

Boter; 4 pond en 3 ons.....fl. 3,25

Gelatine; 1 pak.....fl. 0,80

Jaren 1870 - 1880:

Volgens gegevens uit de Huishoudboekjes en de Verkoopboeken waren ondermeer de navolgende artikelen in de handel.

Groentenwinkel:

aardappelen
peentjes
sla
boonen
soepgroenten
steeltjes
prinsesboonen
erwten

Fruitwinkel:

pruimen
bessen
frambozen
aalbessen
kersen
asperges

spinazy
peterselie

Schuurmiddelen:

pijpaarde
potlood
zwartsel
witsel
Brusselsche aarde
zoda
groene zeep
zand

Overige artikelen:

aardappelmeel	diverse broodsoorten
griesmeel	bastaardsuiker
karnemelk	witte suiker
stroop	grof zout
suikerij	tafelzout
zago	azijn
kamille	rijst
babbels	diverse vissoorten
pepermunt	koffie
eieren	bier
boter	vleessoorten
maizena	krenten
bloem	mosterd
kaneel	lucifers
beschuit	

Afhankelijk van de maatschappelijke welstand in een bepaald gezin zal er van de bovenstaande lijst in meer of mindere mate gebruik gemaakt zijn. Wél is het opvallend, dat aan veel persoonlijke en Kerkelijke feestdagen zeer veel zorg werd besteed.

We denken aan: verjaardag, communie, Kerstmis, Pasen, St. Nicolaas, verloving, trouwen, etc.

Niet alleen was dit merkbaar aan de extra en veelal ook duurdere huishoudelijke uitgaven, maar er werden ook extra krachten ingehuurd, b.v. een kookster of een afwasster.

Jaar plus minus 1920:

Gegevens uit het water en vuurhuis van de eigenaresse:

Mevrouw Burgerhof-v.d Hoeven
Weversplaats 36.

Diverse artikelen:

Grote turf, afm. plm. 30 x 12 .....3 à 4 cent
Kleine harde turf, afm. plm. 15 x 6 .....2 à 3 cent
Briket.....2 à 3 cent
Petroleum: in een fel rood gekleurde drum, eigendom van Texaco
waaruit door middel van een soort pomp de kannetjes van de klanten
gevuld konden worden.

Op de vakken stonden de koffie en theebussen van het merk "Van Nelle". De winkeliers kregen deze bussen in bruikleen zolang zij koffie en thee van dit merk verkochten. Na een aantal jaren mochten de ondernemers ze behouden.

Cigaretten:

Merken: Flag -- Piraat -- Turmac -- Chief-Whip.
Het merk "Chief-Whip" was het duurste in de collectie rookwaren.
Van de kwaliteit "Piraat" werden de sigaretten ook los verkocht uit een
doosje aanwezig in de lade van de toonbank.
Dit was echter niet geoorloofd. Volgens de belastingwet was het
strafbaar rookartikelen te verkopen die niet gebanderoleerd waren.
Het merk "Piraat" was naast de lage prijs ook gewild omdat er een
zegeltje op het pakje aanwezig was. Deze kon men sparen en inwisselen
voor b.v. een bal, een pop, huishoudelijke artikelen, etc.
Het inleveradres was "De Piraat" op de markt tegenover de Moriaan
(Top-Corner).

Verschillende artikelen in het zuur.

Bij de afdeling wasprodukten stond ondermeer:

"Reckits" zakjes blauw voor de was; door de klanten ook aangeduid met " 'n pupke blauwswel ".

Sunlight-zeep. Dit werd geleverd in blokken.

Zachte Groene Zeep. Dit werd geleverd in metalen vaatjes en werd in elke hoeveelheid uitgewogen.

Snoepafdeling:

Siem-Siem - Blokken (trekspek)

Drop

Zoethout

Geen "jodenvet", dit was voorbehouden aan het "Kinderhemeltje" in de Krullartstraat.

Drank:

Bier was van de "drie Zwaantjes" uit Den Dungen.

Het bier mocht niet in de winkel genuttigd worden. Was de dorst echter zo groot, dat men niet kon wachten, dan kon men plaatsnemen in de huiskamer.

Er mocht geen "*Slachtersvlees*" verkocht worden, mogelijk in verband met het ontbreken van een koelcel.

Wél mochten verkocht worden: leverworst, bloedworst, gerookte worst. Dit werd als stuk of als schijf verkocht.

Leveranciers:

Van Meurs	Groothandel	Korenbrugstraat
-----------	-------------	-----------------

De Leeuw	Groothandel	St. Jorisstraat
----------	-------------	-----------------

Van Nelle	Fabrikant	
-----------	-----------	--

Burgerhof stond bekend om het feit dat het water daar ten alle tijden op temperatuur was. "Goed heet" was het advies van de eigenaresse als ze het vuur weer oppoekte. Het kostte natuurlijk wel extra turven en dat betekende ook minder winst op de verkoop van heet water. Maar dankzij deze mond tot mond reclame hoopte zij door de verkoop van andere produkten uit haar winkel dit verlies te compenseren.

Nog een aardig detail:

Het voortdurend lekken van de waterkraan is niet zo'n aangenaam gehoor.

Bij het water- en vuurhuis van Jan Lieberwirth, Weversplaats 44 lekte de kraan al weken. Ondanks aangeboden hulp van Ad Burgerhof weigerde de eigenaar dit euvel te verhelpen.

Waarom ?

Het lekken van de kraan werd niet geregistreerd op de watermeter. Na een hele nacht lekken van de kraan had de man een emmer water bij elkaar vergaard en..... drie cent uitgespaard!!

Moeder Burgerhof had haar winkel elke dag geopend van 's-morgens 05.00 uur tot 's-avonds 20.00 uur.

Op zaterdagavond nog langer, tot 22.00 uur.

Zondags gesloten; mits er niemand aan de deur kwam, want dan werd er ook open gedaan.

Ze riskeerde dan een procesverbaal en dat is ook wel eens gebeurd.

---

8. 1942 - Sint Antoniestraat - Buurtwinkel

Deze foto is genomen in de inmiddels verdwenen Sint Antoniestraat die gelegen was nabij de Antoniuskapel aan de Hinthamerstraat. In het middelste van de 3 huizen woont

A.C. Wecks; zijn beroep is schipper.

Aan het opschrift boven in de puntgevel (Margarine) en de letters op de ramen (tabaksvergunning en Margarine) alsmede de reclamekaart in de etalage (van Houten) doet ons denken aan een levensmiddelenzaak. Misschien is zijn vrouw de eigenaresse of doet hij het als bijverdienste.

De foto is in december genomen. Daarom kan de bakfiets met de kannen melk nog wel even buiten blijven staan; hij zal niet zuur worden.

Zie foto volgende bladzijde.

---

8. 1942 - Sint Antoniestraat - Buurtwinkel

---

9. NAMEN EN ADRESSEN VAN EIGENAARS VAN WATER- EN VUURHUIZEN TE 's-HERTOGENBOSCH UIT DIVERSE JAREN - DEEL 1

Op de volgende bladzijden geven wij een overzicht van de namen en adressen van eigenaren en eigenaressen van water- en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch in de loop der jaren.

Voor het vergaren van deze gegevens hebben wij verschillende bronnen aangeboord die bij iedere opgave vermeld zijn. Wij hebben ons onderzoek in hoofdzaak uitgevoerd over de periode 1800 tot 1930.

Wij pretenderen niet, dat ons onderzoek hiermee compleet is. Immers vele neringdoenden, in wiens zaken de water- en vuurverkoop slechts een klein onderdeel vormde van hun assortiment, lieten zich inschrijven met vermelding van een aangepaste handelsomschrijving. Om ons onderzoek te completeren hadden wij graag gegevens van vòòr 1800 hierin betrokken. Het is ons echter niet gelukt om informatie over deze periode te vinden. Het patentregister doet pas in 1806 zijn intrede; terwijl de oudste gegevens uit het bevolkingsregister van het jaar 1814 zijn. Wij hadden onze hoop nog gevestigd op de in 's-Hertogenbosch gebruikte "*Blokboeken*" (*Tauxen op bewoners*). Deze boeken vermelden, naast de gegevens over de aanwezige panden in onze stad, de namen van de eigenaars, de namen van de eventuele bewoners alsmede hun beroepen. De betreffende gegevens in deze boeken werden aangevuld met het bedrag van de huurbelasting die voor deze panden berekend was. Om administratieve redenen was onze stad daartoe in

8 Blokken of Wijken ingedeeld.

Zo omvatte Blok A de:

Hooge Steenweg
Groote Markt
Pensmarkt
Schape Markt
Kolperstraat
Minderbroederstraat
Nieuwstraat
Marktstraat
Tolbrugkwartier.

Wanneer we de bedragen van deze belastingaanslagen op een rijtje zetten, zien we dat de duurste panden op de Hooge Steenweg staan en de goedkoopste in de Marktstraat en het Tolbrugkwartier. In de genoemde blokboeken zijn we geen verkooppunten tegengekomen van water en vuur. Daarentegen wel een aantal omschrijvingen van ondernemingen waarbij het mogelijk zou kunnen zijn dat de eigenaren zich daar tevens belastten met de verkoop van de genoemde producten.

Zo noteerden we de omschrijvingen:

Cruidenier
Zout en Zeepwinkel
Thee - Coffee - Azijn - Oly - Cruidenierswaren
Grutterij
Turf - Hout en Takkenbosschenwinkel
Boter - Kaas - Thee - Pijpen - Tabacqwinkel
Een klein Commenyetje (zie bladzijde 35)
Winkel in Raapkoek, Oly en Tabacq
Winkel in Negotiantie
Coopvrouw en Cruidenwinkeltje
Winkel in Wassekaars - Coffee - Tee en Mostert
Winkeltje van alles
Eigenaar winkel is tevens snuifrasper
Eigenaar schenkt een soopje (brandewijn) en verkoopt swavelstokken
Eigenaar is voerman en heeft een klein winkeltje

We hadden nog hoop om gegevens te vinden in het "*Blokboek van de Bedeling*" over de periode 1746-1752.

Het gaat hier om een "*Lijst met Persoonen welke uijt de arme Fondsen trekken of Bedelen*". Zij waren woonachtig op:

Markt - Tolbrugkwartier
Orten Eynd
Hinthamerstraat
Kerk- en Verwerstraat
Weversplaats
Vismarkt
Vugterstraat

Ook op deze lijst staan geen verkooppunten van het genoemde product. De personen die in deze boeken werden vernoemd, waren verplicht hun eventuele bijverdiensten op te geven. Als bronnen van inkomsten met betrekking tot deze bijverdiensten werden ondermeer genoemd:

Stoovendraagster
Stoovezetter
Zwavelverkoopster.

Wij beschouwen deze beroepen als een verwijzing naar de aanwezigheid van water- en vuurhuizen.

In het eerder aangehaalde boek van "*Blok A*" vonden we nog een aantal interessante gegevens over het Tolbrugkwartier. In de periode 1746-1752 stonden daar 222 woon-/winkelhuizen.

Van dit aantal werden er 100 uitsluitend door vrouwen bewoond. De maatschappelijke welstand in het Tolbrugkwartier was vrij laag. Door het lage inkomen van de bewoners waren niet minder dan 146 panden vrijgesteld van huurbelasting. Jammer is het, dat we vanuit deze beide invalshoeken geen nadere gegevens hebben gevonden ter aanvulling op ons onderzoek. Toch mogen we, met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, aannemen dat er ook vòòr 1800 water- en vuurhuizen in onze stad zijn geweest. Bij een deel van deze bedrijfjes zal de dienstverlening inzake het water- en vuurgebeuren plaats hebben gevonden op een normale zakelijke grondslag, evenals de verkoop van de overige producten uit hun assortiment. Bij andere bedrijfjes zal deze handel voor een deel ook uitgeoefend zijn zowel als burenhulp als in het kader van ruiling van diensten en goederen. Na het intreden van de Patentregisters (1806) en de Bevolkingsregisters (1814) krijgen we meer inzicht in de handel van de water- en vuurhuizen.

Jaar 1806

Water- en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

Vrouw Boerendonk	Winkelierster in Genever en Vuur
Vrouw Danen	Winkelierster in Vuur en Water
G. Bruggen	Winkelier in Vuur en Water
F. Brak	Water en Vuurverkoper
Johannes Draver	Winkelier in Water en Vuur
Pieter Pispert (?)	Winkelier in Water en Vuur

Bron: Patentregister van 1806.

Waarschijnlijk zijn er meerdere water- en vuurhuizen in onze stad geweest als de hierboven genoemde.

In het aangehaalde Patentregister worden ook genoemd:

"Winkeliers in Kruidenierswaren en Kleinigheden".

Jaar 1814

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

Catharina Elisabeth Biek.....	Groote Markt 228
oud: 26 jaar.	Godsdienst: Gereformeerd

Bron: Bevolkingsregister van 1814.

Het antwoord op de vraag: waarom maar èèn water- en vuurhuis in het betreffende jaar, moet waarschijnlijk gezocht worden in de wijze van opgave die de hoofdbewoner deed inzake zijn beroep van kostwinning.

Jaar 1822

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

Johannes Wetser	Marktstraat 268
oud: 40 jaar	Godsdienst: Roomsch
Francyn Konings	Tolbrugstraat 397
oud: 25 jaar	Godsdienst: Roomsch
Petrus Johannes Konings.....	Tolbrugstraat 534
oud: 42 jaar	Godsdienst: Roomsch
Willemyna van Boksel	Waterstraatje 2
oud: 62 jaar	Godsdienst: Roomsch
Cornelis Welense.....	Gasthuisstraat 27
oud: 59 jaar	Godsdienst Roomsch
Hendrik Homeyer.....	Nieuwstraat 56
oud: 68 jaar	Godsdienst: Roomsch
Wilhelmina Sezoo	Choorstraat 316
oud: 40 jaar	Godsdienst: Roomsch
Pieterrella van Gogh.....	Hinthamereinde 452
oud: 33 jaar	Godsdienst: Roomsch
Margaretha Jacoba Bergman.....	St.Antonistraat 314
oud: 50 jaar	Godsdienst: Roomsch
Thomas de Vis	Hinthamereinde 557
oud: 50 jaar	Godsdienst: Roomsch
Opmerking: deze persoon is geboren in Dirvort te Engeland; en zijn beroep is water-verkoper.	
Maria Gertruda Karels	Kerkstraat 67
oud: 56 jaar	Godsdienst: Roomsch
Francis Kennis	Lange Putstraat 233
oud: 72 jaar	Godsdienst: Roomsch

Jaar 1840

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

Johanna Vughts	Markt
oud: 44 jaar	
Paulus Carlina Condent.....	Tolbrugstraat 287
oud: 30 jaar	
Petrus Vennix.....	Tolbrugstraat 526
oud: 34 jaar	
J.P. Pijnenburg	Hooge Nieuwstraat 449
oud: 41 jaar	
Johanna Stokvis	Diepstraat 401
oud: 42 jaar	
Theodorus v.d. Ven	Kerkstraat 65
oud: 50 jaar	
Jacobus van Mulbregt	Achter het Stadhuis 43
oud: 33 jaar	
Catharina Melis	Triniteitstraat 498
oud: 44 jaar	
Willem Latoer	Op den Uilenburg 191
oud: 74 jaar.	

Bron: Bevolkingsregister van 1840.

Jaar 1850

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

Mechelina van Gasteren	Pensmarkt
Servatius Jansen	Pensmarkt 249
Catharina Wetzer	Tolbrugstraat 404
Petronella Bierens	Korte Tolbrugstraat 509
Petrus Vennix.....	Korte Tolbrugstraat 527
Geertruda de Haas.....	Orthenstraat 53
Engelina Aartse	Ortheneinde 168
Antonius Sielen	Louwschepoort
Maria Goossens	Putstraat 208
Johanna Lateur	Korenstraatje 314
Matheus Lap	Snelstraat 164
Petronelle van Overbeek	Snelstraat 175

Bron: Bevolkingsregister van 1850.

Jaar 1865

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

S. van Amstel	Vughterdijk 90
H. van Balgooy	Schilderstraat D. 102
De man is tevens metselaar. De vrouw bedient het water- en vuurhuis en is tevens winkelierster in Komeneischwaren.	
W.A. de Beer	Tolbrugstraat C 145
J. v.d. Berg	Torenstraat A 148
A. v.d. Berg.....	Putstraat A 202
M. v.d. Broek.....	Clarastraat F 75
Wed. J. Corray	Verwerstraat
A. Dijks.....	Postelstraat H 299
De man is tevens nachtwaker.	
G. Herwaarden.....	Markt B 26
W. v.d. Heuvel.....	Diepstraat B 176
J. van Hoorn	Beerenwoudstraat H 68
Tevens een winkel in Komeneischwaren.	
J.W. Hoppenbrouwer	Hinthamerstraat A 57
K. Jager.....	Snelstraat B 291
L. Janssens	Vughterdijk F 49
Tevens winkelier.	
H. Lamers	Scheidingstraat C 288
De vrouw is tevens verkoopster van heet water.	
L. Lempers.....	Hooge Nieuwstraat C 185
Tevens winkelier.	

C. Lunenburg.....	Putstraat A 185
Tevens winkelier.	
J. B. Plettenburg.....	Hinthamereinde E 8
Tevens winkelier.	
F. Ras.....	Hinthamereinde D 69
Tevens winkelier.	
J.M. van Schayk.....	Hofstad E 252
Tevens broodslijter.	
A.G. Scholte.....	Tolbrugstraat C 281
Tevens winkelier.	
Wed. Staal.....	Fonteinstraat A 29
J. van Valkenburg.....	St. Jacobsstraat E 120
Tevens winkelier.	
H. van Veggel.....	Ortheneinde C 370
Tevens winkelier.	
P. Verhoekx.....	Diepstraat
Tevens tapper en winkelier.	
F.A. Werst.....	Vughterstraat G 57
Tevens winkelier.	
A.C. Wetzer.....	Marktstraat C 221
Tevens winkelier.	
Wed. A. Zeele.....	Hinthamerstraat D 26
Tevens winkelierster.	
A.R. van Zwol.....	Hinthamerstraat F 8
Tevens winkelier.	

Bron: Het adressenboek van 's-Hertogenbosch (1865)

Opmerking: Het gebezigde woord "*Komeneischwaren*" wordt op verschillende manieren toegepast:

Komenij-waren....Komenijs-winkel.....Kom en Eischwaren.

Er wordt de volgende betekenis aan verbonden:

Winkel van zuivelprodukten, kruidenierswaren en fijne vleeswaren.

Jaar 1866

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

J.H. Hoppenbrouwers	Hinthamerstraat
J.F. Reijkers	Gasselstraat
Van den Berg	Achter het Stadhuis
F. Deltour	Beurdsestraat
G. van Herwaarden	Markt
Jadot	Kruisstraat
J.H. Kusters	Doode Nieuwstraat
Lempers	Zuid Willemsvaart
Jansen	Tolbrugsstraat
A.C. Wetser	Marktstraat
H.H. Lammers	Achter de Tolbrug
P. Vennix	Marktstraat
J. van Hoorn	Zusters van Orthenpoort
Van de Poel	Zusters van Orthenpoort
J.B. Plettenburg	Hinthamerstraat
J. van den Bosch	Windmolenbergstraat
H. van de Heuvel	Diepstraat
Brok	Hinthamereinde
A.R. van Zwol	Hinthamerstraat

M. van den Broek.....	Clarastraat
Wed. J. Corray	Verwerstraat
J. Meerbach.....	Verwerstraat
Wed. van Hoek.....	Vugterstraat
F.A. Werst.....	Kuipertjeswal
H. de Valck.....	Weversplaats
J. Smits.....	Keizerstraat
J. Rooijers	Beerenwoudstraat
F. van Boxtel.....	Uilenburgstraatje
A. Dijks.....	Postel- of Stoofstraat
L. Janssens	Vugterstraat
W.A. Broers	Vugterstraat

Bron: Kohier van de Hoofdelijke Omslag van 's-Hertogenbosch.

Jaar 1881

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

C. Chambon	Putstraat A 232
F. van Dartel.....	Tolbrugstraat C 104
N. Diessen.....	Snelstraat R 304
Heetwater verkoper voor de Wasch.	
R. van Dijk.....	Markt B 22
M.S. Duzamos.....	Kruisstraat B 207
H. van Elswijk.....	Snelstraat B 312
P. Venix.....	Tolbrugstraat C 326
Heetwater en vuurverkoper.	
Gezusters Wieleman.....	Beurzenstraat A 400
Wed. J.M. van Schaijk.....	Hinthamereinde E 222
Jacobussen.....	1e Korenstraatje B 284
Heetwater en kolenverkoper.	
C. van Oldenbeek.....	Achter het Stadhuis
Heetwater en kolenverkoper.	
J. Willems.....	Brede Haven 210
A. Willems.....	Verwerstraat F 181

Bron: Het adressenboek van 's-Hertogenbosch (1881).

---

10. 1931 - Windmolenbergstraat - Buurtwinkel

Maria van Laarhoven-v.d. Wal met haar dochter Maria in de deuropening van haar winkel aan de Windmolenbergstraat. Aan de gevel de emailleplaten van de produkten die daar te koop waren. Achter het rechterraam de glazen potten met snoepgoed.

---

11. NAMEN EN ADRESSEN VAN EIGENAARS VAN WATER- EN VUURHUIZEN TE 's-HERTOGENBOSCH UIT DIVERSE JAREN - DEEL 2

Jaar 1898

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

P. van Lent.....	Fonteinstraat 296
A. v.d. Oldenbroek	Achter het Stadhuis 319
Wed. Diermen-Veltman.....	Pensmarkt 23
J. Dickmans.....	1e Korenstraatje 284
Wed. A.B. Kolner	Snellestraat 305
H. Kreté.....	Korte Waterstraat 16
L. Werts.....	Korte Tolbrugstraat 286
F. Verouden.....	Schilderstraat 5 - 7
Ph. van Santvoort.....	Keizerstraat 217
T.J. v.d. Heuvel	Vugterdijk 93
Tevens winkelier in Koloniale Waren en Suikerwerken. Slijter in gedistilleerd.	

Bron: Het adressenboek van 's-Hertogenbosch (1898)

Opmerking: In het betreffende adressenboek vinden we ondermeer de navolgende beroepen-omschrijvingen:

Gastechnicus....Directeur van Gasfabriek....Klerk van Gasfabriek.

Het "Gas" heeft zijn intrede gedaan; water en vuurhuizen zijn op hun retour.

Jaar 1910

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch (A):

M. v.d. Doelen	Beurdschestraat 17
Water- en vuurnering.	
G. van Loenen	
Water- en vuurnering.	
L. Werst.....	Korte Tolbrugstraat 10
Water- en vuurnering.	
G. Jansen	Noordwal 35
Kruidenier en Heetwaterhuis.	
A. v.d. Kallen	Oude Hulst 2
Water- en vuurnering.	
A.F. Bouwmans	St. Eloystraat 50
Water- en vuurnering.	
J. Disco.....	Vughterdijk 147
Water- en vuurnering.	
A. Goossens.....	Weversplaats 35
Water- en vuurnering.	
W. Bouman.....	Zusters van Orthenpoort 9
Water- en vuurnering.	

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch (B):

V.d. Broek.....	Kuipertjeswal
Van Wijnhoven.....	Kuipertjeswal
Tevens Kruidenier en Schoenmaker.	
Stolzenbach	Lange Tolbrugstraat
Smits	Lange Tolbrugstraat

H. Glaudemans.....	Lange Tolbrugstraat
Van Rooij-Netten.....	Snijdersplein
Cato Nijssen	Korte Tolbrugstraat
Marinus de Boer	Vughterdijk
Schouten	Vughterdijk
Jan en Jeske Bodar.....	Lange Tolbrugstraat
Tevens buurtwinkel en verkoop van vis en mosselen.	
Piet Vennix	Korte Tolbrugstraat
Hendrik en Hanne Stork.....	Lange Tolbrugstraat
Zij dreven ook een café. Slachtten ook varkens.	
H. Emons	Korte Tolbrugstraat
Buurtwinkeltje. Ook eigenaar van een (geheime) lommerd.	

(A) Bron: het Adressenboek van 's-Hertogenbosch (1910-1911).

Opmerking: Bewoners van steegjes die gelegen zijn aan straten die in dit adressenboek vermeld staan zijn niet vernoemd in deze uitgave.
Mogelijk bevinden zich in deze steegjes nog meerdere water- en vuurhuizen.

In het aangehaalde adressenboek worden een aantal personen vernoemd met het beroep van Winkelier of Winkelierster. Niet onmogelijk, dat water- en vuurnering een (klein) onderdeel van hun handel was.

(B) Bron: Verhalen van Bosschenaren.

Collectie: J.A.M. Roelands.

Jaar plusminus 1912

Water en vuurhuizen te s'-Hertogenbosch:

Akwina.....	Keizerstraat
Koosje Glaudemans.....	Oude Hulst
Marie Meulensteen.....	Oude Hulst
Jan Lieberwirth.....	Weversplaats
Goossens-Smits.....	Weversplaats
Burgerhof-van Laarhoven.....	Weversplaats
Willem Eggelie.....	Weversplaats
Vrouw Valk.....	Weversplaats
Anna Haringman.....	Weversplaats
Nolda van Rooij.....	Weversplaats
Duivel Smits.....	Weversplaats
Marie van den Dungen.....	Weversplaats
Meijdam.....	Hoek Weversplaats/Beurdschestraat
Verhuurde houten tonnen als wastobbe.	
Prijs: 10 ct per wasdag.	
Vrouw van Hout.....	Kemelsharenhoek
Vrouw van Gessel.....	Kemelsharenhoek
Betsie Huiskens (de Sjang).....	Kemelsharenhoek
Marie van Bart de Verver.....	Beurdschestraat
Betsie Hoek.....	Beurdschestraat

Baar Henkelman..... Beurdschestraat
Van Dartel ..... Beurdschestraat
Ook waswaterverkoop.

Opvallend is de vermelding van de onderzoeker, dhr. J.A.M. Roelands, dat het aantal kroegjes in de bovengenoemde wijk De WEVERSPLAATS EN OMGEVING gelijk was aan het aantal water- en vuurhuizen.

Aanvullingen uit diverse wijken:

Henderson..... Walpoort
Sleegers ..... Molenstraat
Bezorgde ook vaatjes warm water aan huis.
Trui Brands..... Hoek van de Gasthuispoort
Haar man was metselaar.
Van de Broek..... Hofstad
Scholts ..... Noordwal

Bron: Verhalen van Bosschenaren.

Collectie: J.A.M. Roelands.

Jaar 1914

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

- A. van Dartel..... Beurdschestraat 17
Water- en vuurnering. Verkoop waswater.
- G. van Loenen..... Hofstad 33
Heetwaterhuis. Verkoop waswater.
- Th. Beaudoux..... Korte Tolbrugstraat 10
Water- en vuurnering.
- P. van Ooijen..... Lange Tolbrugstraat 15-17
Water- en vuurnering. Ging ook venten met tonnetjes waswater.
- A. Spoor ..... Noordwal 34
Verkoop waswater.
- Fr. Chabone ..... St. Jacobskerkhof 33
Heetwaterhuis. Verkoop waswater.
- A. Goossens..... Weversplaats 35
Water- en vuurnering.
- W. Bouman..... Zusters van Orthenpoort 23
Water- en vuurnering.
- De L'Or..... Korte Tolbrugstraat
- "Oude Sijn in de Pijp" ..... Korte Tolbrugstraat

Bron: Het adressenboek van 's-Hertogenbosch (1914-1915).

Opmerking: Bewoners van steegjes die gelegen zijn aan straten die in dit adressenboek vermeld staan zijn niet vernoemd in deze uitgave.
Mogelijk bevinden zich in deze steegjes nog meerdere water- en vuurhuizen.

In het aangehaalde adressenboek worden een aantal personen vernoemd met het beroep van Winkelier of Winkelierster. Niet onmogelijk, dat water- en vuurnering een (klein) onderdeel van hun handel was.

Jaar 1919

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

- A. van Dartel..... Beurdschestraat 17
Water- en vuurnering. Verkoop waswater.
- Th. Beaudoux..... Korte Tolbrugstraat 10
Water- en vuurnering.
- P. van Ooijen..... Lange Tolbrugstraat 15-17
Water- en vuurnering. Ging ook venten met tonnetjes waswater.
- A. Spoor ..... Noordwal 34
Verkoop waswater.
- A. Goossens..... Weversplaats 35
Water- en vuurnering.
- W. Bouman..... Zusters van Orthenpoort 23
Water- en vuurnering.
- W. de Nie..... Uilenburg
- Van Laarhoven..... Hofstad/Krommeweg
- F. Bodar..... Lange Tolbrugstraat

Bron: Het adressenboek van 's-Hertogenbosch (1919).

Opmerking: Bewoners van steegjes die gelegen zijn aan straten die in dit adressenboek vermeld staan zijn niet vernoemd in deze uitgave.

Mogelijk bevinden zich in deze steegjes nog meerdere water- en vuurhuizen.

In het aangehaalde adressenboek worden een aantal personen vernoemd met het beroep van Winkelier of Winkelierster. Niet onmogelijk, dat water- en vuurnering een (klein) onderdeel van hun handel was.

Jaar 1922

Water en vuurhuizen te 's-Hertogenbosch:

Bartjes ..... Hinthamereinde
Winkelier en water- en vuurnering.

Célus van Schaik ..... Hinthamereinde
Winkelier en water- en vuurnering.

Bron: "de Jeugd vòòr 50 jaren".

Collectie: Carel Teulings

Opmerking: Ook bij deze laatste twee "officiële" water- en vuurhuizen in 's-Hertogenbosch wordt dit onderdeel slechts een (klein) deel van het gehele assortiment.

Het is welhaast zeker, dat er meerdere neringdoenden waren in 's-Hertogenbosch die in deze periode als service het produkt "water en vuur" nog in hun assortiment hadden.

Zo wist Ad Burgerhof zich nog te herinneren, dat gedurende de winter van 1926 - 1927, als hij met zijn vriendjes uit school kwam, zij zich konden warmen aan de muur rond de stookplaats van de warmwaterketel in de winkel van zijn moeder.

In het officiële adressenboek van 's-Hertogenbosch komen echter in de daarop volgende jaren (1923 enz.) geèn water- en vuurhuizen meer voor.

Daarmee behoorden de bossche water- en vuurhuizen tot de geschiedenis van 's-Hertogenbosch.

---

12. BRONVERMELDING

Over dit onderwerp hebben we de volgende bronnen benut:

Stadsarchief 's-Hertogenbosch:

De Collectie van J.A.M. Roelands.
"We waren nog een stadje", Kees Spierings.
"Jeugd vòòr 50 jaren", Carel Teulings.
's-Hertogenbosch in de tweede helft van de achttiende eeuw,
R.C.W. Rouppe v.d. Voort (Amsterdam).
Adressenboeken van de stad 's-Hertogenbosch.
Patentregisters van de stad 's-Hertogenbosch.
Bevolkingsregisters van de stad 's-Hertogenbosch.
Blokboeken omtrent huurbelasting van de stad 's-Hertogenbosch 1746-1752,
1766-1777, 1790-1801.

Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem:

Beschrijvingen van Water- en Vuurhuizen.

Particuliere collectie Dhr. en Mw. P. Heessels-van Maaren:

Streekroman uit de Kempen: "Sjengske".
Auteur: Sjesco Orenz.

Rijksarchief in Noord-Brabant:

Diverse familie- en bedrijfsarchieven.

Foto's en pentekeningen zijn afkomstig van:

Foto Kardinaal van Rossumplein - Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Foto Sint Antoniestraat - Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Foto Windmolenbergstraat - Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Pentekening op de omslag - C. Duin (1974)

Foto van water- en vuurvrouw - Rijksmuseum te Amsterdam

Pentekening "Bet van het water en vuurwinkeltje" -
Harry Lips

Wij hebben met vele mensen over dit onderwerp gesproken, onder andere met:

Dhr. Ad Burgerhof

Dhr. Peter Jan v.d. Heijden

Mevrouw H. Valkenburg-Timmermans

Dhr. M. Timmermans

Dhr. P. Doijenburg

Dhr. en Mw. P. Heessels-van Maaren

Bezoekers en medewerkers van het Stadsarchief 's-Hertogenbosch en het
Rijksarchief in Noord-Brabant

Eèn van deze vele gesprekken werd afgesloten met de wel zeer geveugelde woorden:

"We hebben heel wat gepraat en afgepraat om dit onderwerp te bepraten".

En toen was het echt tijd om de koffie op te tappen.

's-Hertogenbosch, februari 1999

Henk Bruggeman

Verzorging van de boekjes:

Jacqueline van Tiel-Bruggeman

Mariët Kuijs-Bruggeman

Copymaster Nederland te Rosmalen